

ОДНОСОТ НА МАКЕДОНСКИТЕ ПРЕРОДБЕНИЦИ КОИ СТАРОГРЧКАТА ЛИТЕРАТУРА

Во комплексното прашање на античкото наследство кај нас, старогрчката литература, која е една од најценетите придобивки на античката култура, зазема посебно место. Таа претставува широко поле, каде грчкиот креативен дух заорал најдлабоки бразди и создал такви литературни вредности, кои се одликуваат со трајна актуелност и парадигматско воздејство низ сите времиња.

Македонија била една од малкуте земји, која релативно рано и долго била изложена на грчкото културно влијание¹, кое овде не го загубило својот примат ни за времето на римското господство на Балканот. Античките грчки литературни дела, наред со некои вредности на материјалната култура (керамика, мермерни и метални предмети, пари и сл.), претставувале основни средства, преку кои се вршела трговска² дипломатска³ и културна инфилтрација на старите Грци во светот на варварите⁴. Познато е дека

¹ Во претхеленистичко време границата на тоа влијание на север не одела подалеку од линијата Стоби—Пловдив. (Karl Schneider, *Der Kulturgeschichte des Hellenismus*, Bd I, München 1967, S. 38).

² Долго пред хеленизмот атинската златна тетрадрахма со ликот на божицата Атина Палада и утката како нејзин атрибут, ја играла улогата не само на платежно средство, туку и на своевидна културна програма со политичка интенција (K. Schneider, op. cit. S. 11).

³ Веројатно и Херодот, нарекуван не без основа *φίλοβαρβρος*, обавувал некаква дипломатска мисија за време на своите многубројни патувања, кои ги претприемал низ тогашниот свет.

⁴ Овие основни фактори на комуницирање ја сочинувале подлогата на т.н. „варварофилство“ кај Грците, една специфична црта, која ќе има свој удел во распространувањето на хеленизмот. Во својот труд „О Илијади и њеном песнику“, Београд 1940, стр. 26, М. Будимир се обидел да го интерпретира варварофилството кај Хомер (Хомеровиот хуманизам) на следниот начин: „Са широкогрудим схватањем и поштовањем туѓинштине, које издиже песника Илијаде и изнад самог Аристотела, подудара се меѓународни дух атичког поморца и трговца који обилазе и посејују све светске тргове оног времена на Средоземљу. Та значајна атичка трпеливост учинила је, да је и горда Периклова Атина век и по доцније примала у часно друштво својих старих божанства и новѣ божанства из варварских области“.

за хеленизирањето на македонскиот двор⁵ многу придонеле разни поети, уметници, стручњаци и други учени Грци, кои престојувале на македонскиот двор во Пела како гости на македонските цареви. Меѓу нив се наоѓале и некои од корифеите на старогрчката литература како Еврипид и Аристотел. Особено Филип II Македонски се опкружувал со учени Грци и пројавувал безгранична љубов кон грчките трагичари⁶. Се смета дека Александар станал зачетник на хеленизмот и хеленистичката култура⁷ благодарение повеќе на Хомер⁸ и Еврипид⁹, одошто на Аристотел¹⁰ и Исократ¹¹.

⁵ Веќе Херодот (V, 22) ја признавал македонската царска кука за грчка, за разлика од други Грци, кои не го делеле тоа мислење. Од Александар I (нарекуван Филелип) кој царувал за време на Грчко-персиските војни (F. Parazoglu, *Historija helenizma*, Beograd, 1967, стр. 39) македонските цареви започнале да се декларираат како Грци и од грчко потекло. Херодот соопштува (ibidem) дека Александар I го сторил тоа, за да му биде признато правото да учествува на олимписките игри, кое останатите учесници Грци му го оспорувале како на варварин. Тогаш тој докажал дека бил Аргиец, следствено на тоа бил признат од судиите за Грк и допуштен на натпреварот. (Ἀλέξανδρος δὲ ἐπειδὴ ἀπέρδεξε ὡς εἴη Ἀργεῖος, ἐκρίθη τε εἶναι Ἑλλήν καὶ ἀγωνίζεμενος... Исто и (V, 20): Ὁ Πέρσαι... ἀπαγγείλητε ὡς ἄνθρωπος Ἑλλήν Μακεδόνων ὑπάρχους εὖ ὁμείας ἐδέξατο...)

⁶ K. Schneider, op. cit. S. 314.

⁷ Според Диодор (XVIII 4, 4) Александар Велики го спроведувал соединувањето на Истокот и Западот по пат на т.н. синојкизам (συνόικησις) на градовите, каде преку преселување, преку бракови, пријателски и трговски врски, соединување на култови и сл., станувало претопување на луѓето заради создавање на една широка заедница, со единствена светска култура — хеленистичката култура (A. B. Ranović, *Helenizam i njegova istoriska uloga*, Sarajevo 1962, стр. 22).

⁸ Како учител на идниот владетел на светот, Аристотел приготвил за својот ученик посебно поправено издание на Хомер, од кое Александар никогаш не се разделувал. И покрај тоа што го избрал Ахила за свој омилен јунак и образец на подражавање, Александар секако не можел да остане рамнодушен ни кон ликовите на Хектор, Андрوماха, цар Пријам и други јунаци од непријателскиот табор, кои се опртани од Хомер со голема симпатија и топлина. Според тоа отвореноста кон светот на варварите Александар можел да ја најде веќе кај Хомер.

⁹ Хуманите идеи на софистите за природна еднаквост и сродство меѓу луѓето нашле одраз во некои Еврипидови трагедии меѓу кои има и такви, кои се дојдени до нас во фрагменти (Еврипид, *Пьесы*, предисловие В. В. Головини, Москва 1960, стр. 16—18; J. M. Tronski, *Povjest antičke književnosti*, Zagreb 1951, стр. 1969; Heinz Schulz — Falkenstahl, *Was ist Humanismus*, Das Altertum, Bd. 15, Hf. 4, 1969, Akademie — Verlag, Berlin, S. 242.

¹⁰ Според Плутарх (*De fort. Alex.*, I, 6) Александар Велики не го послушал Аристотеловиот совет да се однесува кон Грците како војсководец и да се грижи за нив како за роднини и пријатели, а варварите да ги искористува како добиток и да постапува со нив како деспот (A. B. Ranović, op. cit. ibidem). По голем дел од I книга на својата „Политика“ (1253 sq.) Аристотел го посветил на теоријата на ропството. Не можејќи да се издигне над предрасудите на своите современици, тој ја отфрлил тезата на софистите за природната еднаквост на луѓето, на ги делел нив на слободни и робови, а меѓу последните ги вбројувал варварите.

¹¹ Исократ бил прочуен публицист, учител по реторика и современик на Платон и Аристотел. Неговиот став кон ропството и варварите бил сличен на Аристотеловиот. Како изразител на монархистичките тенденции кои биле при сутни во теоретско-политичката мисла на Грците во IV век, Исократ ја пока-

Александар можел да ги најде најпрво кај Хомер, а потоа кај Еврипид никулците на некои идеи за нови односи меѓу луѓето, кои дошле до полн израз во рамките на заедничката цивилизација, каква што се создала за времето на хелинизмот. Тоа биле идеите на хуманизам и братство меѓу луѓето (и покрај жестоките војни), условени од меѓународниот карактер на трговијата и ширењето на грчката образованост и култура. По Александар Хомер не би станал најчитаниот поет во хеленистичкиот свет¹², ако таква слава уште одамна не му била призната во грчките полиси, а особено во Атина, „Школата на Елада“, која најрано ја сфатила и оценила етичко-воспитната функција на Хомеровата поезија.

Античката културна и литературна традиција го продолжила својот век во илјадагодишната историја на Византија. Најцврстата нејзина подлога треба да се бара во византискиот систем на образование. Византиските школи, кои биле продолжение на грчките и римските реторски школи, станале одгледувачи на античката традиција, особено на грчката¹³. Од 9 век натаму, кога бил поново воспоставен контактот со антиката, прекинат за време на т.н. „темен период“, класичните грчки автори, и не само класичните, го зазеле своето место во византиските школи¹⁴.

Со повторно вклучување на антиката во византискиот образовен систем започнал процесот на рехеленизирањето и хуманизирањето на византиската феудална култура, т.е. процесот на нејзи-

жал својата политичка далековидост со тоа, што од тесните рамки на полисната заедница го свртел погледот кон Филипова Македонија и ги согледал предностите на нејзиното монархиско уредување. Тој ја предпочел раководната улога на Филип, односно хегемонијата на македонската монархија како помител и обединител на Грците и заштитник на општогрчките интереси. Исократ се смета за еден од главните идејни столбови на хеленизмот.

¹² Во хеленистичко време Хомеровата Илијада била три и пол пати пораспространета од Одисејата. По Хомер на ранг листата на грчките класици следеле Еврипид, Тукидид, Софокле, Есхил ит.н. (K. Schneider, op. cit. S. 17).

¹³ Поподробно за тоа: Ел. Зографска, *Некои моменти од влијанието на грчката антика врз омишлестивенотој живот на Македонија во средината на XIX век*, Год. 36. на Филозофскиот факултет на Унив. во Скопје, кн. 23, 1971, стр. 242—244.

¹⁴ Фондот на стандардната лектира во византиските школи ги содржел следните антички автори: пред сè Хомер, кој никогаш не изостанувал за сето време на грчката просвета, Хесиод, Пиндар, одбрани дела од трагичарите, а имено: Есхиловите „Прометеј“, „Седуммината против Теба“, „Перси“, Софокловите „Ајакс“, „Електра“, „Цар Едип“; едно Еврипидово проширено издание од 9 трагедии, или друго, скратено, сведено на три: „Хекуба“, „Орест“, „Феничанки“; потоа следеле Теокрит, понекогаш Ликофрон, а почесто географскиот еп на Дионисиј Периегет. Од прозаичите превладувал Тукидид, некои дела на Платон, Демостен, Аристотел, Плутарх (*Биографи*), посебно Лукјан, Темистиј, Либаниј, некои претставници на античкиот роман како Ахил Татиј и Хелидор, светите списи и поедини припадници на патристиката како Григориј Насијански и Јован Хрисостом, кои успеале да постигнат една спонтан синтеза на теологијата со антиката. (K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, München 1890, s. 218; J. A. Фрейберг, *Античное литературное наследие в византийскую эпоху*, Античность и Византия, Москва 1975, стр. 37).

ната консолидација. Интересно е да се одбележи дека почетниот период на оваа консолидација се совпаѓа со создавањето и распространувањето на словенската писменост, оди. со мисионерската дејност на браќата Кирило и Методи и нивните ученици. Тогаш главна цел на византиската политика била да приопшти што повеќе народи под јурисдикцијата на православната црква по пат на распространување на христијанските догми сред тие народи на нивниот сопствен јазик.

Сосем изменета е сликата на просветителската мисија на Цариградската патријаршија во 19 век, особено по конституирањето на младото грчко кралство. Бидејќи била званичен покровител и претставник на христијаните во отоманската империја, оваа институција се сметала историски повикана да управува со културно-просветниот живот на народите под нејзината јурисдикција, а тоа значело, преку црквата и системот на образованието, т.е. преку грчкиот јазик и култура да всадува кај нив грчка културна свест.

Околу Патријаршијата биле собрани т.н. фанариоти¹⁵, единствената привилегирана христијанска општествена група во Турција. По ослободувањето на Грција голем дел од образованите претставници на фанариотските фамилии се концентрирале во Атина, носејќи со себе византиски дух¹⁶, феудалните остатоци од византиската културна традиција и утопистичката идеја за воскреснувањето на Византиското царство (*μεγάλη ἰδέα*), која се оформувала постепено во национален идеал за Велика Грција (*Magna Graecia*).

Најблаготворно се покажало влијанието на оние грчки просветители, кои се залагале за еманципација на образованието и неговото насочување во правец на западноевропскиот хуманизам. Една од најмаркантните фигури меѓу грчките просветители бил Адамантиос Кораис кој, живеејќи во Парис бил личен сведок на француската револуција и на прокламирањето на човековите слободи. Тој спаѓал меѓу оние Грци, кои сакале да создадат една интелектуална и морално грепородена чиста грчка нација со грчка народна свест¹⁷. Тој ја оставил медицината и се посветил на идејата за воскреснувањето на Елада со вистинска „елинска просвета“.

¹⁵ Називот произлегувал од цариградскиот квартал Фанар, каде била сместена грчката Патријаршија. Според Симеон Радев (*Македонија и б'ларскојто в'зражсдане в XIX в.*, част I, София 1927, стр. 75), фанариотите биле потомци на видни византиски фамилии, кои постепено заземале сè поголеми административни и дипломатски функции во турската власт и високи свештенички чинови во Патријаршијата. Karl Dieterich (*Geschichte der byzantinischen und neugriechischen Literatur*, Leipzig 1909, S. 156—157) смета дека тие претставувале цариградската аристократија настаната за времето на Турците.

¹⁶ K. Dieterich (op. cit. S. 6) следејќи го Крумбахера, го претставува Византиското Царство како „амалгама од грчки и туѓи составни делови“. Следствено на тоа тој ги набројува следниве особини иманентни на византискиот дух, чии носители станале фанариотите: ексклузивитет (затвореност), учена вообразеност, енциклопедизам, рационализам, одбојност кон сè што е народско, еклектицизам, космополитизам (ibidem, S. 157).

За таа цел тој се зафатил со издавањето и распространувањето на големите антички литературни дела меѓу своите сонародници, за да се научат тие да ја разбираат минатата слава на своите елински претци. Една едиција, која била покрената од него во Парис, наречена „Елинска библиотека“, содржела богат фонд од антички грчки автори. Во нивните *Prolegomena* Кораис му се обраќал на грчкиот народ како „нов Сократ на нова Елада“. Кораис станал за Грците и не само за нив „дух на континуитетот и континуитет на духот на старата Елада“¹⁸.

За време на востанието од 1821 година Кораис го превел и му го испратил на својот народ борбениот марш на Тиртеј, под чии звуци некогашните Спартанци ги победиле Месењанинците. Песната ја пропатил со напатствије дека „оваа Тиртеева елегја треба да им стане света химна на слободата на денешните Спартанци, на останатите Грци и на сите учители и ученици“¹⁹.

Карл Маркс, анализирајќи го во „18-ти Бример на Луи Бонапарт“ револуционерното искуство на француската буржоазија, на следниот начин го осветлил тоа искористување на античките форми и обрасци: „Токму тогаш, кога изгледа дека луѓето се зафатени со тоа да се преустројуваат себе си и својата околина и да создаваат нешто што уште не постоело, токму во такви епохи

¹⁷ За таа цел Кораис им препорачувал како патриотски долг на своите сонародници, особено на студентите во туѓина, да не се женат за туѓинки, „за да бидат нивните деца вистински Грци, со грчка крв во нивните жили, со грчки чувства во нивните срца, со еден збор Грци кои живеат и умираат за татковината“, (Chr. P. Oikonomos, *Die pädagogischen Anschauungen des Korais* S. 41). Сметајќи дека во Византиското Царство имало толку малку народна, свест колку што во „светата Римска Империја на германскиот народ“, некои просветители оделе до крајност во својот национал-шовинизам. Забележителен во тој однос е примерот на Кајрис, бивш борец за грчката независност, подоцна учител во школата на о-в Андрос, религиозен филозоф и поборник за чисто грчка црква. Тој го отфрлувал дури и Христос, бидејќи бил туѓинец, посебно Евреин (Симеон Радев, *op. cit.*, Часть II, стр. 194—195).

За разлика од горното еднострано тврдење по однос на народната свест во Византиското Царство, или од оној пасус кај K. Dieterich (*op. cit.* S. 29), во кој се вели дека модерната грчка нација и литература се развиле во областите недодирнати од византиското влијание, или опонентни на него, A. Л. Фрејберг (*op. cit.* стр. 42—43), уочува една специфика на палеологовската епоха (13—14 в.), која побудува поголем интерес. Тој тврди дека кај тогашната византиска интелектуална елита се појавиле тенденции на национално самоосвестување, забележливи во двете сфери на литературното творештво: во учената литература на византиските полихистори, основоположници на т.н. *аџицистички национализам* и во народната уметничка литература, наменета за пошироките слоеви. Разликата меѓу двете сфери на ниво на литература и јазик се огледувала во различниот подбор на античките традиции прифаќани како обрасци. Бидејќи интересот за време на Палеологовската преродба бил свртен претежно кон античката грчка литература, византиските учени енциклопедисти започнале да се чувствуваат „Елини“, а не „Ромеи“. Следствено на тоа може да се тврди дека основите на неохеленизмот веќе биле положени во византиското средновековие, но тој, како национална идеја тогаш не можел да биде реализиран.

¹⁸ Chr. P. Oikonomos, *op. cit.* S. 35.

¹⁹ Ibidem, S. 88.

на револуционерни кризи тие бојазливо ги викаат на помош духовите на минатото, позајмувајќи од нив имиња, борбени пароли и костуми и во рухо посветено со старина, на туј јазик изведуваат нов чин на светската историја“²⁰. Слично на француските јакобинци, кои „со римски костуми и римски пароли ја вршеле работата на своето време“, грчките просветители ја наметнувале за таа цел облеката на своите претци.

Благодарение, покрај другото, на воспитното и стимулирачко дејство на старогрчката литература, дел од која била преведувана и популаризирана на говорниот јазик, грчкиот народ и неговите предводници, тогаш младата грчка буржоазија, опфатени од чувство на голем патриотизам, успешно ја извеле својата ослободителна борба. Солидарноста на многу филолинии-балканци и европејци (доволен е само примерот на Бајрон) со таа борба, се објаснува делумно од симпатии кон Стара Елада и нејзината голема слава. На тој план може да се зборува за прогресивното дејство на грчката антика, кое во Грција зрачело пред сè преку грчките литературни дела и ги додирнувало и останатите народи кои биле подложени на грчката просвета.

Така може да се објасни ставот на Димитар Миладинов и на други македонски преродбеници против пребрзаното отстранување на грчкото образование од училиштата во Македонија, за да не бидат тие лишени од богатото културно влијание на старогрчката литература како расадник на морални и национални добротели²¹. И покрај тоа што ја сознавал опасноста од новиот хеленизам и бил меѓу првите поборници за воведувањето на мајчиниот јазик во училиштата, Миладинов го препорачувал грчкиот како наставен јазик во гимназиите, сметајќи дека преку него учениците најдобро ќе вникнат во убавината и идејната содржина на грчките класици и најбргу ќе ги најдат таму оние идеи и форми, блиски или идентични со нивните сопствени ставови и перспективи. Освен тоа Миладинов го сметал грчкиот јазик не само како потреба за изразување на своите мисли и чувства, но и како средство за оформување и култивирање на својот народен јазик.

Во едно писмо до Александар Екзарх, бугарски борец за црковна независност, Миладинов ги изнесува впечатоците, кои рускиот славист Виктор Григорович при својата посета на Охрид во 1845 година ги стекнал од еден наставен час, во кој Миладинов го обработувал и објаснувал Тукидида. Рускиот учен остана восхитен како од наставниот метод на Миладинов, така и од откривањето дека словенскиот јазик бил мајчин јазик на овој крај.

²⁰ I. M. Tronski, op. cit. стр. 11.

²¹ С. Радев, op. cit. I, стр. 150. Јов. Хаџи Васиљевиќ, (*Просветни и политичке прилики у јужним српским областима у XIX веку*, Београд 1928, стр. 26) цитирајќи ги белешките на Ср. Л. Поповиќ, приведува дека и белградската интелигенција во 1830-те години била свртена кон грчката образованост и ориентирана кон грчката школа како единствена, која во она време обезбедувала повисоко знаење.

Од Автобиографијата на Григор Прличев²², кој му бил ученик на Д. Миладинов, може исто така да се заклучи дека предавањата на Миладинов биле сосем во духот и препораките на Кораис и на неговите реформаторски идеи. Миладинов го применувал компаративниот метод во наставата, споредувајќи го и објаснувајќи го старогрчкиот јазик со новогрчкиот, а новогрчкиот со мајчиниот. Миладинов бил воспитаник на Јанинската школа, со вековна просветителска традиција, збогатена во негово време од многуструката просветителска дејност на Атанасиос Псалидас. Псалидас бил следбеник на новите идеи во образованието и на концепцијата за продирање на народниот јазик во интелектуалниот живот на Грција²³. Од Јанина Миладинов ги понел идеите на француската буржоаска револуција проникнати таму преку француските и англиските емисари. Со паричната помош на прочуените добротвори-јанинци, браќата Зосимас, Кораис ја покренал споменатата веќе едиција „Елинска библиотека“. Јанина кон средината на 19-от век ја заменува Венеција во улогата на обновувач и распространувач на хеленизмот²⁴. Таму браќата Миладиновци — Димитар и подоцна Константин, ги имале сите услови да се напојат со права елинска просвета.

Учителствувањето на Димитар во Охрид претставувало ренесанса во школското дело на овој град. Прличев со одушевување зборува за пријатните часови по старогрчка лектира, кога започнал да се насладува на „недостижните Омирови убавини“, или, кога по советите на овој способен учител постарите ученици се собирале дома и го преведувале на новогрчки Плутарха, служејќи се за таа цел со тритомниот лексикон на Антимос Газис²⁵. Последниот детал наведен од Прличев претставува ценет податок за состојбата на учебното дело во тогашниот Охрид, во кој, во времето на Миладинов се применувале веќе посовремени учебни помагала од типот на спомнатиот лексикон, чија едиција била покрената и завршена во Венеција од 1809—1816 година. Не е чудно, за потребите на грчката просвета во Охрид да било користено и другото значајно дело на Газис, неговата „Грчка библиотека“ — една антологија на старата грчка литература, издадена во Венеција 1807 година.

Интересно е да се одбележи дека во „Нацртот“ античка лектира, предлагана од Кораис за потребите на гимназиите, место

²² Григор Прличев, *Автобиографија*, *Сепгариш*, Скопје, 1953, стр. 20.

²³ Börje Knös, *L'histoire de la littérature néogrecque, La période jusqu'en 1821*, Uppsala 1962, p. 532—535.

²⁴ Ibidem, p. 364.

²⁵ А. Газис бил помлад современик на Кораис, инаку човек на Патријархатот и заштитник на интересите на ортодоксијата. Под влијание на Кораис тој се оддал на литературна дејност, придонесувајќи на тој начин за слободата на Грција. Тој бил прв редактор на весникот „Учениот Хермес“ (Hermes o logios, Виена 1811), кој одиграл голема улога во ренесансата на хеленизмот (Börje Knös, op. cit. p. 585—586.)

Тукидидовата „Историја“ се дадени Херодотовите Грчко-персиски војни, т.е. оние книги од Херодотовата „Историја“ кои го прикажуваат големиот хероизам на Грците од времето на растот на античкиот полис. Кораис, останувајќи доследен на својата преродбеничка мисија, подбирал такви области од грчката историја, каде грчкиот дух се пројавувал со својата најголема политичка и морална снага. Тукидидовата историја на Пелопонеската војна ја претставувала катарстрофата на Грција, ги изнесувала оние негативни етичко-политички особини на Грците, кои придонеле за пропаѓањето на грчките полиси. Миладинов се одликувал со педагошка еластичност, тој знаел да почувува и воспитува и со не така светли примери. Читањето на Тукидида на школскиот час во присуство на Виктор Григорович не го докажува елиминирањето на Херодот од школската лектира. Тоа зборува повеќе за афинитетот на нашиот преродбеник кон еден старогрчки автор, кој, додирнат од влијанието на софистиката, бил ослободен од разните предрасуди на своето време. Тукидидовиот рационализам, објективизам, реализам, „атеизам“, секако му импонирале на Димитрија Миладинов, воспитан во духот на рационализмот од кој била проникната филозофијата на Просветителството, чии идеи тој со жар ги всадувал и кај своите ученици. Од многу краишта на Македонија и Албанија доаѓале ученици да се учат кај него, но „сите му се лутеле дека не постеше“²⁶ вели далеку поконзервативниот во тој поглед Прличев.

Благодарение на својата добра верзираност во грчките литературни дела, чие идеолошко богатство го користел за правилна ориентација и во историјата на балканските народи, Миладинов имал широк поглед врз политичките збивања и движења на Балканот²⁷. На нив тој се одзивал и реагирал сообразно со потребите на својот народ. Неговата општествена дејност и таа на брат му Константин, поет и надарен филолог, воспитаник на Атинскиот Универзитет, е сведоштво на развојните фази кои ги поминувал македонскиот народ по пат на својата национална еманципација: хеленизам, словенизам, булгаризам и србизам, до конечно разбудување на македонска национална свест. Предвремената трагична смрт на двајцата браќа, кои загинале како вистински патриот-

²⁶ И на тој план се наметнува компарација меѓу новиот дух со кој бил проникнат Миладинов и напредните идеи на Кораис. Chr. P. Oikonomos (op. cit. S. 55), изнесувајќи ги меѓу другото и Кораисовите погледи за религијата, го претставил него како борец против религиозните суеверија и заблуди. Според Кораис спасот на народот не се содржал во долгите литургии, молитви и постења, но во респектирање на христијанската етика.

²⁷ Има податоци дека големиот руски археолог Петар Ив. Севастијанов ги ценел и ги ползувал солидните знаења на Дим. Миладинов од областа на грчката и словенската култура. Во врска со своите проучувања врз историјата на овие две култури тој водел обимна кореспонденција на грчки јазик, меѓу која се најдени и многу писма на Д. Миладинов. (Д. Митрев, *По шрајините од Јовчиној на Миладиновци*, Миладиновци, Зборник, 1861—1961, Скопје 1962, стр. 20).

ти — револуционери го прекинала нивниот чекор на прагот од оваа последна фаза. Колку големо било политичкото визионерство на Димитар Миладинов покажува писмото кое тој му го упатил на својот болен брат во Москва, следејќи ги со големо неспокојство неговите безуспешни обиди околу печатењето на познатата збирка од народни песни издадена потоа во Загреб со поткрепата на бискупот Штросмајер. Еве ги редовите од кои зборува вистински Македонец патриот, дојден до убедувањето дека народот треба да се потпира пред сè на своите внатрешни сили²⁸: „Дојди си мили брате поскоро, дојди си, од ништо не се бој... остави сè... јас веќе ти најдов место за учител во Охрид... Дојди право во татковината, за да ги зарадуваш моите деца, нашите роднини и пријатели. Нашата чудна пролет, миризливите цвекчиња, зелената трева во нашите планини моите и преграатките на нашите роднини — сето тоа е земен рај“²⁹. Овие мисли на Димитар Миладинов асоцираат со ставот на Чернишевски, еден од плеадата руски револуционерни демократи на 19 век, кои станале идејни предвесници на идната руска буржоаска револуција. Следејќи го примерот на Јохан Јоаким Винкелман и на Белински за свртување претежно кон уметноста и културата на грчката антика, одн. на демократска Елада, ова т.н. лево крило на руската буржоазија станало одгледувач на републикански и хуманистички идеали и претставник на нов европски правец, т.н. неохуманизам. Неохуманистите се одликувале со поинакво сфаќање за антиката, усмерено пред сè кон нејзината естетска и хумана компонента и кон оние форми на револуционерно искуство, кои биле корисни за борба со феудалната заостанатост и тиранија³⁰.

Земајќи став по прашањето на словенофилското движење во Русија, Чернишевски на страниците на својот „Современик“ ги раскринкувал великодржавничките и шовинистички ставови на некои од руските словенофили, гласилата на рускиот панславизам. Тој се однесувал сочувствено кон ослободителното движење на словенските народи, особено на Србите и Бугарите, кои ги сметал најблиски до Русија и сакал да ги види нив наполно рамноправни, а не обединети под скиптарот на царизмот, вливајќи ја својата судбина во општата руска река³¹.

Свртувањето на македонските преродбеници кои славизмот било пропратено со тешки внатрешни судири, колебања, барања,

²⁸ Бидејќи живеел во револуционерна Франција и бил закрмен со слободарските идеи на античка Елада, пламено прокламирани во неговите *Prolegomena* кон едициите на старите грчки автори, Кораис многу рано се посомневал во политиката на „ортодоксна Русија“ и „олигархиска Англија“, ги критикувал фанариотите и се ослонувал на демократска Франција. (Börje Knös, *op. cit.* p. 591—592).

²⁹ Д. Митрев, *op. cit.* стр. 16.

³⁰ I. M. Tronski *op. cit.* стр. 12.

³¹ Н. Сладкевич, *К вопросу о полемике Н. Г. Чернышевского со славянофильской публицистикой*, Вопросы истории 6, Москва 1948, стр. 77.

дури и со кризи во свеста. Во писмото на Д. Миладинов до Кукушаните, кои во 1857 година го канеле да им ги учи децата на народен јазик, го читаме следното: „Как ми е срам што на грчки јазик ги излагам своите словенски чувства и едва од скоро започнав да читам, пишувам и да го разбирам словенскиот јазик“³². Влијанието на грчката просвета било силно, таа егзистирала заедно со новата, словенска просвета, која со мака се пробивала. Во такви решавачки моменти македонските преродбеници — бившите воспитаници на грчките школи, го следеле примерот на грчките просветители-хуманисти. Тие го користеле од свој аспект нивното искуство и се угледувале на нивните методи за духовното издигање на народот и за развивање и воспитување кај него национално-политичка, граѓанска и патриотска свест. Несомнен придонес за остварување на овие цели имала старогрчката литература — најмоќното средство на грчката просвета. Нејзиното длабоко хумано, социјално и идејно воздејство нашло широк одек во целокупната дејност на Димитар Миладинов и неговиот брат Константин.

Еден од малкуте преродбенички умови кои длабоко можеле да навлегуваат во античката литерарна традиција, да манипулираат со неја и да го пробират она што било во склад со личните вкусови, настроенија и потребите на дадениот историски момент, бил Јордан Хаџи Константинов-Џинот. Тој го потврдил тоа со својата општествена и книжевна дејност. Литературните историчари го претставуваат него како одличен елинист со богата библиотека од грчки и други автори, со минуциозна верзираност во грчката поезија, историја, филозофија и религија³³. Освен тоа тој бил ексцентрична личност, наклонета кон театралност, која се изразувала кај него на доста своевиден начин. „Тој ги организирал своите ученици во дружини, со подофицири вооружени со оловни сабји и така ги терал да дефилираат низ улиците на Скопје“³⁴. Навлекувајќи ја на себе античката маска на Сократ, тој собирал во својот дом многубројни пријатели со кои водел дијалози на општествени, морални и филозофски теми. Веројатно овие средби скоро го добиле карактерот на конспиративни кружоци, устроени по типот на грчките хетерии, какви имало организирано на многу места низ Европска Турција. Тоа не треба да изгледа чудно, ако се знае дека имало можности за скорешно востание под водството на Србија и Грција, дека Гарибалдовското движење било тогаш во својата сила и им подавало братска рака на поробените балкански народи. Само така може да се објасни тешката казна со изгнанство во Мала Азија, што го погодила во 1860 година „нашиот Сократ“.

³² К. И. Жинзифов, *Димитриј и Константин Миладинови*, Родное племя, кн. 2, Москва 1877, стр. 273.

³³ Харалампие Поленаковиќ, *Во екои на народното бугење I*, Јордан Хаџи Константинов — Џиној, Скопје 1973, стр. 51, 75, 115.

³⁴ Симеон Радев, *op. cit.* II, стр. 260.

Во најтешките моменти на својот живот Џинот барал морална поткрепа во светлите ликови на антиката. Едно негово писмо од местото на изгнанството, датирано од 15 мај 1861 година а поместено во Цариградски весник бр. 24 од 10-VI-1861 год., го задржува нашето внимание: „С Бога сум“. Всегдa чекам царска милост и слобода. Аристид праведниј учи ме како да терпим; Темистоклес учи ме како да љубам отечеството наше; Сократ наставља ме в благонравие...“

Интересот на Џинот кон Сократ не се исцрпувал само во надворешно подражавање на некои страни од животот на најмудриот грчки филозоф. Многу повеќе го занимала него Сократовата етика, односно Сократовото учење за совладување на нагоните и страстите, многу корисно за формирање душите на младите. Влијанието на практичната античка етика и гномологија се чувствува во литературното творештво на Џинот. Во односот кон Сократ тој само го следел патот на европските и балканските просветители-хуманисти. Во просветена Европа овој генијален мудрец одамна го уживал реномето на светец, поради достоината смрт со која го искупил своето етичко мисионерство. Постоеле „општи“ омилени теми и ликови (топика), кон кои тендирале уметничките вкусови на неохуманистите и класицистите, кои ги барале своите етички и политички идеали во далечното минато на античка Елада и Рим. Таква појава набљудуваме и кај Јордан Хаџи Константинов—Џинот.

Во „Цариградски весник“ бр. 150 од 5 декември 1853 година се наоѓа еден список кој гласи: СОЧИНЕНИ И ПРЕВЕДЕНИ КНИГИ И ГОТОВИ ЗА ПЕЧАТ ОД ЈОРДАН Х. КОНСТАНТИНОВ. Меѓу нив под бр. 1 стои насловот: ФИЈАЛ СОКРАТОВ, ДРАМА ВО III ДЕЈСТВИЈА И НАКОНЕЦ СЛОВО СОКРАТОВО О ПСЕВДОПОЛИТИЦИТЕ, а под бр. 2 — ДИОНИСИЈ ТИРАН, ДАМОН И ФИНДИЈАС РАДИ ПРИЈАТЕЛСТВО, ДРАМА ВО I ДЕЈСТВИЕ И СЛОВО О ПОДОЗРЕНИЈУ. Во истиот весник од 28 март 1859 година Џинот најавува нови „ПРЕВОДИ И СОЧИНЕНИЈА“ меѓу кои под број 2 стои: УМОТВОРИ ЛУКИЈАНА САМОСАДСКАГО. Содржава 100 листови, а под број 3 — АНТИГОНА. Трагедија Софокла. Содржава 65 листови. Бидејќи судбината на овие дела засега е непозната, не може да се каже ништо конкретно за нив. Една паралела со Доситеевото „СОБРАНИЈЕ“, каде споменатите погоре ликови од грчката антика се обработени во вид на анегдоти (Аристид, Темистокле, Дионисиј со прочуениот пријателски пар Димон и Финдијас, гл. XI)³⁵ и во вид на биографска скица (Сократ, гл. VI)³⁶ упатуваат на заклучокот дека Доситеј можел да биде посреден извор на Џинот за првите две дела. Во тоа време културните врски меѓу Србија и Македонија станувале сè поинтензивни, а и Џинот бил познат по

³⁵ Доситеј Обрадовић, *Сабрана дела II*, Београд 1961, стр. 83—84.

³⁶ Ibidem, стр. 41—52.

своите многубројни патувања низ Македонија и надвор од неа. Од друга страна истражувањето на непосредните извори на Цинот попоуздано води кон Кораисовата „Елинска библиотека“, кон нејзиниот „Додаток“ (Πρόσρρογ) ³⁷ и кон спомнатиот Напрт-лектира, кој претставувал избор од делата на оние грчки автори кои што Кораис ги препорачувал за читање во грчките гимназии ³⁸. Меѓу тие автори се наоѓал и Лукијан, застапен со неколку кратки дијалози.

Улогата и задачите на просветител-хуманист му наметнувале на Цинот правилно да ја сфати идејно-воспитната функција на старогрчката литература. Така, во екот на најострата борба за воведување на народен јазик во училиштата и на највжештените судири со грчките владици и месни првенци, Цинот им го понудил на своите сограѓани во превод Лукијана, најслободоумниот претставник на втората софистика. Веќе самиот факт, што тој се свртел кон Лукијан сведочи за творечкиот критериум, којшто Цинот го применувал во изборот на своите антички обрасци. Веројатно тој од поодамна го проучувал Лукијана и не пропуштил да открие во личноста на „античкиот Волтер“ уште еден свој антички истомисленик на планот на просветителскиот реформизам. Во дијалошките сцени на Цинот се чувствува влијанието на Лукијановиот сатиричен дијалог, кој се покажал многу погоден од Платоновниот во борбата против незнаењето, суеверието, религиозната затаненост и моралните предрасуди.

Преводот на Софокловата „Антигона“ исто така може да претставува симптоматична појава за она размирно време, кога низ Македонија веќе кружела славата на Сирма војвода, Румена војвода, Цвета ајдучка и др ³⁹. Херојски возвишениот лик на беззаштитната Антигона, која решително го бранела своето право да го погребне мртвиот брат и неустрашиво истапувала против тиранинот Креонт требало да предизвика голем морален ефект: да го покрене духот и решителноста кај мажите во борба за ослободување на татковината и да ги разбуди жените да ја сфатата својата ропска положба во семејството.

Судбината на преводот на оваа „најреволуционерна“ Софоклова трагедија останува неизвесна. Може да се претполага дека Цинот приспособувал делови од неа за драмско изведување од типот на оние негови познати драмски сцени со морализаторско-патриотска тенденција, кои што тој ги изведувал заедно со своите ученици. Слична функција во она време во Русија вршеле некои од

³⁷ Во 1809 г. Кораис се зафатил со публикувањето на втора едиција како додаток кон „Елинска библиотека“. Нејзиниот I том ги содржал Полиаеновите *Strategmata*, во чија V кн. можело да се најде доволно материјал за една драмска творба, каква што претставувала Циновата едночинка „Дионисиј тиранин, Дамон и Финдијас ради пријателство“ (Björge Knös, *op. cit.* p. 594).

³⁸ Chr. P. Oikonomos, *op. cit.* S. 76—77.

³⁹ Ристо Поплазаров, *Ослободителните вооружени борби на македонскиот народ во периодот 1850—1878 г.* Скопје 1977, стр. 107, 125—130.

драмите на Островски, многу напаѓани од словенофилите, кои ја саниционирале понизноста и покорувањето на луѓето пред судбината. Островски тогаш нашол сјаен заштитник на личноста на Чернишевски⁴⁰. Одзиви од таа борба која започнува во 1856 година веројатно допирале до Цинот било преку македонските стипендисти кои се школувале во Русија, било преку страниците на преродбеничкиот или словенофилскиот печат.

Од изнесените примери се гледа доволно јасно ставот на Цинот кон грчката антика и старогрчката литература посебно. Тој правилно ја оценил хумано-просветителската функција на литературните дела на старите Грци, сметајќи ги за заедничка придобивка на сите народи. Во екот на неохеленизмот, веќе како симпатизер на српскиот и рускиот панславизам тој се огледувал на познати антички ликови, црпел мотиви и обрасци од старата грчка литература, употребувал алегорични наслови и фигури од грчката митологија и правел подбор на такви антички автори, кои во дадениот момент му изгледале идејно и морално најпогодни да бидат презентирани на неговите сонародници.

Во последно време еден поширок круг наши и странски научници и литературни историчари пројавува особен интерес кон Григор Прличев, следствено на кое литературата во врска со овој наш преродбеник и поет е збогатена со нови публикации и сознанија. Врз основа на новопронајдени писма, прегледување на тогашниот печат и истражување на архивски материјали од она време се откриваат непознати страни од животот на Прличев, особено од неговиот т.н. атински период (1858—1861), кога се пројавил и заблеснал неговиот поетски талент. Тогаш, до скоро непознатиот македонски студент по медицина на Атинскиот универзитет, со неговата лирско-епска поема „Сердарот“ (‘Ο’ Αρματωλός) го добил лаворовиот венец и наградата за најубаво поетско дело на поетскиот натпревар од 1860 година во Атина.

Тој успех на Прличев се должел на претходно студиозно и марливо читање и проучување на одредена грчка и старогрчка лектира, а поспецијално на Хомеровата поезија и поетика⁴¹. Во резултат на тоа Прличев го изострил своето чувство за правилност и чистота на учениот грчки јазик (катаревуса), архаизиран со тек на векови под влијание на Хомер и други антички поети и писатели. Тој се старал да ја доближи својата поетска техника до Хомеровата и на тој начин да влее Хомеровски дух и класицистичка обоеност во „Сердарот“. Овие квалитети биле во согласност со поетските норми на она време. Претседателот на Комисијата Александар Ризос Рангавис, литературниот папа на „Атинската школа“, во својата рецензија не пропуштил да ја спореди поемата со Хомеровата Илијада. По неколку дена во печатот, меѓу дру-

⁴⁰ Н. Сладкевич, *op. cit.* стр. 75.

⁴¹ Михаил Д. Петрушевски, *Прличев и Хомер*, Прилози на МАНУ I, 2, Скопје 1970, стр. 25—26.

гите благопријатни оценки за поемата и нејзиниот овенчан автор се појавила и таква: „Долго време верувавме дека го читаме Хомера, дотолку му е тој (Прличев) сличен во описите и наравите“⁴².

Овие сретни, неповторливи моменти од својот живот Прличев ги одбележил и во својата „Автобиографија“, а само бегло ги зафатил или сосем ги испуштил оние непријатности и конфликти⁴³ од пошироки димензии, во кои бил вовлечен подоцна⁴⁴, (а и пред тоа)⁴⁵, плаќајќи ја на тој начин славата на овенчан поет. Особено фрапантен впечаток оставил оној негов автобиографски податок за „втор Хомер“⁴⁶, кој многу придонел, проучувањето на „Сердарот“, а подоцна и на епот „Скендербеј“ (две значајни дела од атинскиот период на поетот), да се одвива по пат на споредување главно со Хомер, како основен модел, и непосреден извор и учител на Прличев.

Од неодамна откриени четири досега непознати писма од Гр. Прличев⁴⁷ пишувани во 1860 година, и тоа во четвртото од нив со дата од 20 декември, Прличев му се обраќа на адресатот — најстариот од браќата Робевци, Константин, со молба за материјална помош. „Сакам да ѝ се посветам на литературата, кон која имам природна наклоност“, се вели во писмото, ... „но заради мојата сиромаштија го користам само литературниот учебник на Рангавис“. Од друга страна Орфанидис, еден од професорите на Прличев, полемизирајќи преку печатот со својот студент му пре-

⁴² Ibidem, стр. 27, цитат според Dorothea Kadach, *Grigor S. Prličev's Teilnahme an dem Athener Dichterwettbewerb, 1860 und 1862. Zeitschrift für Balkanologie*, VI, Hf. I, Wiesbaden 1968, S. 51.

⁴³ Станува збор за литературни и идеолошки конфликти, кои не ретко имале и своја политичка позадина, според тоа кон која голема држава биле ориентирани конфронтираните групи. На културен план постоела борба главно меѓу две литературни теченија, која во областа на јазикот се пројавувала како борба меѓу учениот јазик (катаревуса) и народниот (димотики).

⁴⁴ Од статијата на D. Kadach во врска со полемиката Орфанидис — Прличев (всушност полемика меѓу Орфанидис—Рангавис), чиј повод бил неочекуваниот резултат од поетскиот натпревар на кој учествувал со творба и Орфанидис, не може да се добие полна слика за спорот, бидејќи се приложени само писмата на Прличев, а не и одговорите на Орфанидис, ниту пак првото писмо на Орфанидис до Рангавис, со кое всушност е започната полемиката (Dorothea Kadach, *Die Polemik Orphanidis — Prličev anlässlich des Athener Dichterwettbewerbs 1860*, *Zeitschrift für Balkanologie*, VIII, Hf. 1—2, München 1971/1972).

⁴⁵ Харалампие Поленакоски, op. cit. III, *Григор Прличев, Еген инцигенџи во живојот на Григор С. Прличев, за којшто не се зборува во неговата „Автобиографија“*, стр. 183—197; D. Kadach, *Zwei griechische Gedichte von Gr. Prličev* (Γρηγόριος Σταυρίδης), *Ελληνικά, Θεσσαλονίκη* 1971, S. 109—115.

⁴⁶ Сметајќи го овој епитет на Прличев како кулоарски, М. Д. Петрушевски (op. cit. стр. 27) го објаснува неговото настанување во онаа романтичарска епоха на следниов начин: „Тоа било во полна согласност со начинот на мислење, со духот на грчкиот човек од тоа време, кој секоја малку поубава поезија, особено ако се работи за епската и ако му личи на народната е готов да ја споредува со Хомеровата“.

⁴⁷ Тие се публикувани во в. „Нова Македонија“ од 11-I-1976 г. во рубриката Допис од Софија.

фрлува нему, како тој пишува против него по налог на Рангавис, дека претставувал „услужна креатура“ на истиот, заради кое ја добил и наградата⁴⁸. Следува дека другиот учител на Прличев бил Рангавис, еден од најистакнатите претставници на фанариотите. Во литературната историја на К. Dieterich тој е карактеризиран како човек, кој настојувал во својата личност да го спои „византискиот енциклопедист со модерниот космополит и грчки патриот, научникот со поетот, класицистот и рационалистот со романтичарот“⁴⁹. Тие настојувања се одразиле и во неговата „учена поезија“ која била напоена повеќе со класицистички маниризам и византиски формализам и рационализам. Меѓу многубројните поетски дела на Рангавис К. Dieterich ги издвојува како трајни и ценети само оние негови лирски стихотворби, кои биле напишани на народен јазик и под влијание на народната поезија настаната во тек на ослободителните борби на Грците. Тоа биле творби од младите години на Рангавис, а меѓу нив се наоѓала и една, која ја воспевала судбината на некој клефт⁵⁰. Кога ќе се спореди овој податок со восхитот на Прличев кон поетот Залокостас⁵¹, првиот победник на атинскиот натпревар од 1851 година, кога ќе се земе предвид и една друга статија на D. Kadach под наслов „Armatolos und Serdarot...“⁵², се доаѓа до заклучокот дека не само македонската народна песна за Кузман Капидан, туку и народните песни за клефтите, или поскоро нивните уметнички преработки во новата грчка литература несомнено му служеле на Прличев исто толку како модел за поддржавање колку и Хомер. Овој јуначки грчки фолклор бил сметан за „Илијада на модерна Грција“ од времето на турското ропство⁵³, но тој носел со себе нешто уште постаринско, чии патишта преку народите на Византија воделе назад кон антиката. Во песните на клефтите, според С. Н. Whitman⁵⁴ се преточил бессмртниот дух

⁴⁸ D. Kadach, Die Polemik... S. 84.

⁴⁹ K. Dieterich, *Geschichte der byzantinischen und neugriechischen Literatur*, Leipzig 1909, S. 178.

⁵⁰ Ibidem, S. 181.

⁵¹ Залокостас бил награден заради творба со тематика од востаничкиот период на Грците, од нивните борби кај Мисолонги. Освен тоа тој ги воспевал и клефтите (според D. Kadach клефти = ајдути, арматולי) и имал составено спев за прочуениот Маркос Боцарис, еден од јунаците на грчкото востание (X. Поленаковик, op. cit. стр. 214 и D. Kadach в. цит. дело во забел. 52).

⁵² Полниот наслов на оваа статија на D. Kadach гласи: *Armatolos und Serdarot, zur griechischen und slawischen Fassung von G. S. Prlichev's epischem Gedicht*, Beiträge für Südosteuropa—Forschung, München 1970. Во неа студиозната германска славистка дошла до заклучок дека грчкиот оригинал на Прличевиот „Сердар“ не бил создаден според македонската народна песна за Кузман Капидан, туку се потпира на грчката народна песна (песната за клефтите) и нејзините уметнички обрасци во новата грчка литература. Таа констатира голема сличност во основните мотиви меѓу „Сердарот“ и соодветните творби на Рангавис, Залокостас, Валаоритис и др. (op. cit. S. 92).

⁵³ Börje Knös, op. cit. p. 32.

⁵⁴ С. Н. Whitman, *Homer and the heroic tradition*, според А. Ф. Лосев *История античной эпической поэтики*, Москва 1963, стр. 249.

на Хомер и на неговата херојска епика. Како модерна Илијада, како жива врска меѓу стара Елада и современа Грција, тие епски или епско-лирски песни, слично на Хомеровата Илијада, најраспространетото литературно дело во антиката и во Византија (в. бел. 12 и 14) вplotувале во себе дух на херојство, љубов кон слобода, патриотизам, хуманизам и национална самобитност. Носители на тие особини биле воспеваните од народот јунаци, неговите најдобри претставници, далечните сродници на Хомеровите херои.

Поради сличноста на историската судбина и произлезеното од неа заемно вкрстување на културното влијание на Грците со тоа на другите балкански народи, имало сличности во обработуваната фолклорна епска тематика и во користењето на епската техника⁵⁵. Тоа му овозможило на Прличев без особени изменувања во содржината и стилот да даде и две словенски верзии на грчкиот оригинал на „Сердарот“, преточувајќи ја поемата во метарот, својствен за македонската народна песна.

Тоа е уште една потврда дека во оваа поема Прличев пројавил послободен однос кон Хомер, својот омилен поет уште од ученичките години⁵⁶. Иако марливо го студирал Хомера и го знаел веројатно напамет, тој се ограничил на надворешно копирање на овој антички грчки оригинал, сведено главно на некои елементи од епско-технички карактер. Од друга страна Прличев избрал тематика сврзана со животот на народот од најблиското минато, а побарал инспирација и во друг непресушен извор — грчката народна херојска песна од времето на туркократијата, одн. нејзините уметнички преработки во новата грчка литература. По овој пат, иако посредно, тој му се доближил уште еднаш, сега внатрешно и потесно на Хомер. Затоа во историјата на новогрчката литература, веројатно повеќе поради „Сердарот“ одошто со „Скендербеј“ тој е вклучен не меѓу неокласицистите, а меѓу поетите романтичари. Изгледа, вистината се наоѓа негде по средината, барем што се однесува до епот „Скендербеј“.

По постигнатата поетска слава со „Сердарот“ Прличев се зафатил со пишувањето на епот „Скендербеј“, едно многу побобинно дело, со кое мислел да ја испроба својата среќа на следниот поетски натпревар, но овој пат безуспешно. Меѓувремено

⁵⁵ Т.н. словенска ангитеза со која започнува словенскиот превод на Прличевиот „Сердар“ е речиси, адекватна со почетокот на грчката народна песна за славиот водач на клефтите од крајот на 18 в. Буковалас (Bögje Knöbs, ор. cit. p. 33; D. Kadach, *Armatolos und...* S. 89; Георги Сталев, *Синијеза на Хомеровиот ситх и ситхот од народната поезија во поемата „Сердарот“ од Григор Прличев*, Македонски фолклор I, 1, Скопје 1968, стр. 26—27).

⁵⁶ По наше мислење Прличевиот однос кон Хомер како извор за подражавање како и неговиот поблизок контакт со античката, византиската и новогрчката литературна традиција се оформил под раководството и влијанието на Рангавис и литературната средина во Атина, а не се должел само на класичното образование стекнато во охридската грчка школа, па макар и за време на плодното учителствување на Д. Миладинов.

тој бил вpletен во литературниот судир меѓу Орфанидис и Рангавис, кој се претворил во полемика меѓу Орфанидис и Прличев. За тоа нè информираат соодветната статија на D. Kadach и две од гореспомнатите писма на Прличев до охридското семејство Робеви со дата од 28 јули и 1 ноември 1860 год.

Во последното писмо Прличев најавува друга песна, за која соопштува два наслова „Разгорување на мојата муза“, „Сеќавање на последните мигови од младите години“. Од тие наслови ни еден не наговестува тематика приближно слична со таа на „Скендербеј“, а времето било кратко, останувале три и пол месеци до 13 февруари, крајниот рок за предавање на литературните творби наменети за конкурсот. Затоа, малку е веројатно дека Прличев можел да мисли на друго дело освен на „Скендербеј“, чиј ракопис токму поради краткиот рок бил предаден на Комисијата недовршен. „... Јас сум наполно убеден“, се вели во писмото, „дека секој ќе ја прочите оваа книга со задоволство, а моите пријатели со радост. Да не се фалам, но оваа книга ќе предизвика поголема врева отколку „Арматолос“. Вие знаете дека не го сакам фалењето. Орфанидис треба да се сожалува, зашто издавањето на оваа книга ќе значи неизбежна литературна смрт за него...“

Такво предвестување, придружено со громка самоувереност, која не отстапувала ни пред авторитетот на својот професор и бивш добитник на литературни награди од 3 претходни конкурси, сведочи дека Прличев добро знаел, што треба да пишува, дека бил уверен во значењето и актуелноста на својата во идеен поглед тенденциозно-патриотска поезија, каква била одгледувана меѓу литературните кругови на Александар Ризос Рангавис⁵⁷. Тоа се гледа и од крајот на писмото, кое завршува со: „Повеќе за ова ќе прочитате во мојата книга, во која се обидувам да го издигнам колку што може повисоко достоинството на нашите синови“.

Од писмата на Прличев и од статиите на D. Kadach, (а најмалку од „Автобиографијата“) може лесно да се заклучи дека за време на својот втор престој во Атина Григор Прличев се вклучил активно во општествениот живот на Грција. Поврзувајќи ја борбата на својот народ со таа на грчкиот, тој попаднал под влијанието на литературните грчки кругови, кои успеале да ги прикажат грчките интереси и проблеми како заеднички со тие на останатите поробени словенски, односно балкански на-

⁵⁷ Кон тие литератори спаѓал и романтичкиот историчар Констандинос Папаригопулос, еден од членовите на конкурсната Комисија за 1860 и 1862 год., автор на петтомната Историја на Грција, составена меѓу 1860—1872 год. Во 1849 г. Папаригопулос заедно со Рангавис го покренал атинското списание „Пандора“, во кое, покрај другото биле публикувани и рецензионите извештаи од поетските натпревари (D. Kadach, *Grigor S. Prlichev's Teilnahme* ... S. 50, заб. 25). Во интервалот 1850—1962 г. ова списание објавило голем број статии напишани во пријателски дух со проблематика од словенските делови на Балканот. Меѓу нив се наоѓале и многу преводи од руската литература, направени од француски (Ibidem, S. 52, заб. 39).

роди. Овде се мисли пред сè на борбата за политичка слобода на тие поробени народи, која требало да се изведе под водство на Србија од една и на Грција од друга страна. Од тие причини еден општобалкански тип на јунак како „Сердарот“, или една херојска историска личност со општобалканско значење како „Скендербеј“, можеле да претставуваат тематика, актуелна за дадениот политички момент, но и благопријатна за интенции од пропагандно-политички карактер кои се забележани и во „Сердарот“ и во „Скендербеј“⁵⁸.

Колку многу некои очекувале од епот „Скендербеј“, кој поради неодржувањето на поетскиот натпревар во 1861 година бил земен предвид за следниот натпревар, покажува преседанот со рецензијата на А. Р. Рангавис, објавена во „Пандора“ од 15 јуни 1862 година. Во неа на трудот на Прличев и покрај некои слаби страни, му е посветено поголемо внимание, необично за дело, што не ја добило конкурсната награда. Факсимил од натписот во „Пандора“ во врска со поетскиот натпревар, заедно со рецензијата за „Скендербеј“, која е преведена на македонски е даден во Уводот на Прличевиот „Скендербеј“ којшто академикот М. Д. Петрушевски го препеал на македонски од грчкиот оригинал⁵⁹. Благодарение на овој труд, во кој македонскиот превод е даден паралелно со грчкиот оригинал, и на трудот „Прличев и Хомер“, значаен поради тоа што нè воведува во лексичкото богатство на Прличевиот архаизиран катаревуса, се дава поширок увид и поголема можност за детално компаративно истражување на творештвото на Прличев.

Уште со првото читање на епот, било во оригинал или во превод, може да се уочи она, што веќе е констатирано кај „Сердарот“. И покрај надворешната голема сличност со Хомер, која се огледува во епската техника и изразните средства, Прличев се покажал верен следбеник на „Атинската школа“ на Рангавис,

⁵⁸ Овде се мисли на забел. 3 од грчкиот оригинал на „Сердарот“, во која Прличев, во духот на грчкиот романтичарски занес наведува „дека Албанците не се ништо друго освен Грци“. Во своето литературно дело тој само го потврдил тоа, кое било распространувано преку грчкиот печат „дека Албанците се браќа на Грците“, или низ јавните места, каде ослободувањето на Албанија се поврзувало со нејзиното присоединување кон кралство Грција. (D. Kadach, *Armat u. Serd.*, S. 93). Види го по тој повод и трудот на Титос Јохалас, *Τὸ ἐπικὸν ποίημα τοῦ Γρηγορίου Σταυρίδου* (Pričev) „Σκενδερίτης“, *Μακεδονικά* XI, Θεσσαλονίκη 1971, стр. 183: „Ἀλλ’ ὅς μὴ νομίσῃ κανεὶς ὅτι ὁ Σταυρίδης εἶχε πρόθεσιν νὰ ἐξυμνήσῃ τοὺς Ἀλβανοὺς ὡς ἰδίαν ἐθνότητα. Διὰ τὸν Σταυρίδην οἱ Ἀλβανοὶ εἶναι (Ἑλλῆες)“... — „Нека никој не мисли дека Ставридис имал намера да ги воспева Албанците како посебно племе. За Ставридис Албанците се Елини!...“. На сличен начин авторот ги интерпретира и некои пасуод „Скендербеј“.

⁵⁹ Григор С. Прличев, „Скендербеј“, *Σκενδερίτης*, од грчкиот оригинал препеал Михаил Д. Петрушевски, Скопје 1974, стр. VIII—XI.

која освен античката ја респектирала уште византиската⁶⁰ и новогрчката литературна традиција. Во „Скендербеј“ Прличев пројавил оригиналност како во изборот на текстот — патриотски современ, а средновековен (привидно сличен со Хомеровиот во судирот на двете големи непријателски војски), така и во погледот на свет, којшто е сосем во склад со средновековниот христијански морал и идеал, вplotен во старата парола на фанариотите. „За вера!“⁶¹ Во таа смисла и завршува неговиот недовршен еп: *Ἡ ὁτράτιδά τοῦ Χριστοῦ, δαμάτορες τῶν Τούρκων* („Победници на Турците, еј војници на Христа!“)⁶². Овде не смее да се превиди ни влијанието врз Прличев на Рангависовиот превод на „Ослободениот Ерусалим“ од Торквато Тасо, кој што е апострофиран и во полемиката меѓу Орфанидис и Прличев.

Епот „Скендербеј“ од литературен и идеен аспект требало да претставува синтеза на античкото и средновековното византиско минато со алузии на постојната борбена стварност, гледана низ призмата на грчката ортодоксија како водечки принцип. Ако може да се чита меѓу редовите, реминисценци од овој тежок поетски потфат наоѓаме во Прличевата „Автобиографија“, која инаку е многу оскудна со податоци од неговиот атински период: „Не љубев ништо на светот освен Омира и мајка Богородица, пред која се поклонувавме. Нито „доброутро“ му велев некому! Се чудев како можат луѓе да живеат во оваа плачевна долина. Постојаната мисла ми беше: или совршенство или смрт“⁶³.

Подоцна, во вториот период од својата просветителска дејност борејќи се против влијанието на неохеленизмот, Прличев ќе пројави критичен однос, а потоа и негаторски став кон Хомер, одн. кон неговата „Одисеја“⁶⁴, веројатно под влијание на некои византиски писатели. Тоа може да се објасни со длабоката непроболна криза во свеста на Прличев, чии траги тој ќе ги носи до крајот на својот живот.

За разлика од случајот на Прличев би ги цитирале овде зборовите на Д. Миладинов, според биографијата составена од Рајко Жинзифов: „Не слепа омраза ме принудува мене да го напаѓам грчкото образование... и не се борам против старата грчка литература, а против убиствениот систем што Грците го преземаат особено во последно време, за да задушат сè словенско на Балканскиот Полуостров“⁶⁵.

Скопје.

Елена Зографска.

⁶⁰ Како доказ ги наведуваме зборовите на М. Д. Петрушевски во „Прличев и Хомер“, стр. 47: „Со сигурност може да се каже дека (Прличев, подвлекла Е. З.) ја читал, добро ја познавал и искористил „Хрониката“ на Конст. Манасис“.

⁶¹ Ел. Зографска, *op. cit.*, стр. 244—245.

⁶² Според препевот на М. Д. Петрушевски, *op. cit.*, стих 3785.

⁶³ Прличев, *op. cit.*, стр. 23.

⁶⁴ М. Д. Петрушевски, *op. cit.* 39—40.

⁶⁵ К. И. Жинзифов, *op. cit.*, стр. 265.

ZUSAMMENFASSUNG

Elena Zogravska: DAS VERHÄLTNIS DER MAZEDONISCHEN AUFKLÄRER ZU DER GRIECHISCHEN LITERATUR

In diesem Artikel hat der Autor einige Hauptmomente berücksichtigt. An erster Stelle ist die allgemeine paradigmatische Bedeutung der griechischen Literatur und ihre Wirkungskraft auf dem mazedonischen Boden zur Zeit des Entstehens und Verbreitens des Hellenismus, sowie zur Zeit des Aufblühens der byzantinischen Kultur gezeigt. An zweiter Stelle ist das Wiederaufleben der antiken kulturellen und literarischen Tradition zur Zeit der griechischen Aufklärung und des Neuhellenismus hervorgehoben. Damals spielte die griechische Literatur abermals eine wichtige Rolle und trat als ein mächtiges Mittel der griechischen Bildung auf.

Da die mazedonische Aufklärung wegen verständlicher, spezifischer Umstände in enger Verbindung zur griechischen Bildung stand, haben auch die Protagonisten dieser Ideen- und sozialpolitischen Bewegung in Mazedonien, trotzdem sie die Gefahr des Neuhellenismus voraussahen, eine positive Stellung zur griechischen Literatur eingenommen. In dieser Hinsicht folgten Dimitar Miladinov und Jordan Hadži Konstantinov — Džinot auf Schritt und Tritt dem griechischen Aufklärer und Humanisten Adamantios Korais und wurden zu echten Lehrern und Führern ihres Volkes.

D. Miladinov benutzte die humane, sociale und ethische Wirkung der antiken Literaturwerke zur geistigen Erhebung seines Vaterlandes und zur Erziehung bürgerlicher, patriotischer und national-politischer Ideale bei seinem Mitbürgern. Džinot betrieb seine öffentliche Tätigkeit sich die Maske des Sokrates anlegend. Von den griechischen und serbischen Aufklärern beeinflusst, beschäftigte er sich unter anderem mit Übersetzungen aus dem Griechischen und mit Bearbeitungen griechischer Themen. Obgleich er somit zu der Verbreitung des Neuklassizismus in Mazedonien einen gewissen Beitrag geleistet hatte, war er kein blosser Anhänger der Neuklassizisten. Er hatte die erzieherische Funktion der griechischen Literatur richtig eingeschätzt und wählte solche griechischen Autoren aus, deren Ideen und deren Ethik geeignet waren, im entscheidenden Augenblick seinen Mitbürgern präsentiert zu werden.

Eine interessante Erscheinung stellt Grigor Prličev dar. Während seines zweiten fast dreijährigen Aufenthaltes in Athen, hatte er sich als Medizinstudent den literarischen Kreisen Athens angeschlossen. Unter der Leitung von Alexander Rizos Rangabé, des Begründers der sogenannten „Athener Schule“, pflegte er in griechischer Sprache eine tendenziös patriotische Dichtung, in der das Geschichtsbild der antiken, byzantinischen und neugriechischen kriegerischen Vergangenheit ausgeprägt werden sollte.